

Др Мартин Целер

АКТИВНОСТ Ј. Ј. ШТРОСМАЈЕРА У ВЕЗИ С ИСТОЧНОМ КРИЗОМ

Седамдесетих година прошлог стољећа европска вањскополитичка сцена, из вишеструких разлога, доживљавала је брзе промјене и динамизирала се у односу на двије претходне деценије којима су у неким земљама континента печат дале последице револуције из 1848/49. Ток догађаја након 1870/71, чија је значајка експанзионистичка политика дунавске монархије, имао је једну нову повијесну димензију и квалитет. Капитализам слободне конкуренције улазно је постепено у свој империјалистички стадиј. Послије њемачко-француског рата са Париском комуном из 1871. појавили су се предзнаци органа власти, што су указивали далеко на будућност. Први ватикански концил закључен је исте године када су Гарибалдијеве трупе ликвидирале папску државу. Јунак на овом концилу био је »бискуп са турске границе« Јосип Јурај Штросмајер, који је овдје на вјерском пољу, захтијевајући демократизирање католичке цркве, обзнанио и заступао и демократске захтјеве католичких, али и осталих јужнословенских народа, као и других европских нација. Његово смјело иступање на овом концилу против догме о непогрешивости папе, у присуству самог врховног поглавара католичке цркве, учинило га је преко ноћи свјетски познатим, а поврх тога му је додијељена част *primus orator christianitatis*.

Неслагања европских сила у центру Балканског полуотока створила су најприје један привидно неразмрсив чвор. »Болесник са Босфора« спремао се да *polens volens* напусти ову регију. Образовала се нова констелација снага, која је, не на последњем мјесту и у узрочној вези, снажно утјецала на Штросмајерова хтијења и дјелатност. Тих година је под вањско и унутарњеполитичким утјецацима, код борбеног и многоструко активног бискупа видно сазријевала одлука у погледу опредјељења за аустрославенство или за југославенство, између којих се колебао. У овом процесу одлучио се напосљетку за уједињавање јужних Славена изван оквира дунавске монархије.

Овдје није мјесто за детаљно приказивање овог процеса у његовим фазама, али ће, ипак, бити указано на неке исказе повјесничара и историјске изворе. Већ у раздобљу оцртавања аустроугарског дуализма чи обзнане »нагодбе« између Хрватске и Мађарске Штросмајер је са српским кнезом Михајлом водно тајну преписку, познату и изван југославенске историографије, у којој се говори о уједињењу јужних Славена изван оквира Хабс-

буршке Монархије, у једну славенску краљевину.¹⁾ То се, између осталог, наводи и у једном писму српског пуковника Антонија Орешковића, који је и доцније одиграо важну улогу у источној кризи и био веза између Штросмајера и српског кнеза Илије Гарашанина.²⁾ Речену тајну преписку је, по свој прилици, српски државник М. Блазнавац последње године живота кнеза Михајла предао угарском премијеру Андрашију (Andrássyju)³⁾ не би ли угарску владу потакао на саглашавање са српском анексијом Босне, пошто су и неки дијелови хрватске буржоазије Босну хтјели прикључити Хрватској.⁴⁾ Штросмајер је, након објелодањивања његових писама кнезу Михајлу, посве изгубио повјерење двора и слиједеће године ће му због тога по други пут измакнути столица загребачког надбискупа. Андраши је једном повјеренику Хрватске народне странке објаснио да се пред круну не смије иступити са приједлогом о наименовању Штросмајера за надбискупа, напосе откако су круни пала у руке Штросмајерова писма у којима шаље честитке кнезу Михајлу са жељом му да постане краљ Срба и Хрвата.⁵⁾

Умјесто Штросмајера, кога је након I ватиканског концила славила цијела Хрватска, загребачким надбискупом постао је један потпуно непознат војни духовник мађарског хонведа Јосип Михаловић из румунског Баната, који се дотад био истакао једино својом оданашћу Мађарској. Михаловић је од Пија IX ускоро добио и кардиналски шешир,⁶⁾ док је ђаковачки бискуп стављен под полицијску присмотру.⁷⁾

И послје Михајлове смрти, Штросмајер је – још увијек у истој намјери – одржавао контакт са српским министром вањских послова Јованом Ристићем, учеником њемачког повјесничара Ранкеа.⁸⁾ Између осталог, његов поглед остао је управљен на Београд, будућу пријестоницу »славенске федерације«, како је он често називао ову будућу државу. Штросмајерове посјете Београду биле су у овом раздобљу тријумфалне. Сваки пут дочекиван је срдечно, са бакљадом, напосе од стране »Омладине«.⁹⁾ Одржавани су говори, Влада и Српска патријаршија приређивали су пријеме, тако да

- 1) Усп. Новак, Виктор, *Једно спорно питање из српско-хрватских односа шездесетих година прошлог века*, у: *Историски часопис*, Београд 1948, св. 1-2, стр. 179 фф.; осим тога, усп. Милутиновић, Коста, *Први идеолози федералистичке мисли код јужних Словена*, у: РАД – ЈАЗУ, Загреб 1962, св. 330, стр. 117 и др. (даље цит. Милутиновић, *Први идеолози*);
- 2) Усп. Вучковић, Војислав, *Ристић, Штросмајер и Вагнерова афера (1870)* у: *Југословенска ревија за међународно право*, Београд 1955, св. 1, стр. 24 – 48; Шидак, Јарослав, *Студије из хрватске повијести XIX стољећа* Загреб 1973. (даље цит. Шидак, *Студије*), стр. 336;
- 3) Усп. Новак, Виктор, *Како и зашто је нестала преписка између кнеза Михајла и Штросмајера* у: *Политика* од 6 – 9. 1. 1935, цитат из бр. од 7. 1.; Шишић, Фердо, *Кореспонденција Штросмајер-Рачки*, 4 св., Загреб 1928 – 1931, св. 1, нап. 1 (даље цит. Шишић, *Кореспонденција*);
- 4) Усп. Новак, *Како и зашто је нестала преписка*, *Политика* од 7. 1. 1935.
- 5) Шишић, *Кореспонденција*, св. I, стр. 104;
- 6) Разлику у усмјерењу, држању и значају између Штросмајера и Михаловића разрадио је В. Новак у једном упечатљивом дјелу: Новак, В., *Два антипода*, Загреб 1940.
- 7) Усп. Милутиновић, *Први идеолози*, стр. 119;
- 8) Преко Ристића је Ранке добио грађу за своја каснија дјела *Die serbische Revolution*, Берлин 1823 (1844. појавило се 2. издање) и *Serbien und die Türkei im 19. Jh.*, објављено 1879. у Лајпцигу;
- 9) »Омладине« је као културној појави одао признање Јован Скерлић (*Омладина и њена књижевност*, Београд 1906); о њеним политичким циљевима усп. Чубриловић, В., *Историја политичких мисли у Србији XIX века*, Београд 1958, стр. 240 – 245 (даље: Чубриловић, *Историја*);

су српски државници били приморани да генералном конзулу дунавске монархије, повјесничару и каснијем заједничком министру финансија Бењамину Калају (Kállay) уручују умирујућа објашњења о овим панславистичким манифестацијама и да се дјеломично дистанцирају од оног што је Штросмајер чинио или званично изјављивао.¹⁰⁾ Тако је било нарочито након прве бискупове посјете послје Михајлове смрти 1868, кад је дуализам управо био одлучен. Послје једног повјерљивог извјештаја генералног конзула Калаја Бечу, Штросмајер је у говору истакао да би дао и последњу кап крви за задатак који Србија треба да обави на истоку.¹¹⁾ То је Штросмајер, уосталом, у свом животу казао у више случајева, такође кад се радило о одржању Хабсбуршке Монархије. Ипак, успркос Ристићевом дистанцирању и »изразу дубоког жаљења« због овација Београђана приликом Штросмајерове посјете, Штросмајер је, себи својственом толеранцијом и разумијевањем, правилно схватио и оцијенио изјаве Српске владе, која је страховала да дунавска монархија у томе не нађе повод за посебан притисак на Србију. Зато Штросмајер није озбиљно узимао изјаве српских политичара, о чему посебно свједочи преписка са Ристићем и Матијом Баном све до 80-их година која се чува у Ристићевој заоставштини у београдском архиву Српске академије наука.¹²⁾

Даљњи доказ Штросмајеровог рјешења јужнословенског питања изван оквира дунавске монархије јесте један значајни документ о политичким темељима јединствене јужнословенске државе који је он сам скицирао. О њему је претходно расправљао, како се то јасно каже код К. Милутиновића, са српским политичарима Јованом Ристићем и Михајлом Полит-Десанчићем, као и са Ф. Рачким и другим вођима ХНС и они су га одобрили.¹³⁾ Тај документ, који потјече из 1874, сачуван је у два примјерка и пронађен је 1926. Од 9 тачака наводимо тачку 7, значајну за ову тему: »Тачка 7. Значај и најхитнија задаћа заједничке дјелатности на политичком плану јесте ослобађање оног јужнословенског дијела који живи у турском империју, почев од Босне и Херцеговине.«¹⁴⁾

Овај дио Штросмајерове дјелатности био је, дакако, конспиративан. И обимна политичка кореспонденција са енглеским премијером Вилијамом Гледстоном (Williamom Gladstoneom),¹⁵⁾ као и она са црногорским кнезом Николом,¹⁶⁾ носе коинспиративан карактер, исто као и најзначајнији

10) Усп. Новак, В., *Триумфалан боравак владике Штросмајера у Београду 1868*, у: Политика (Београд) од 4. 2. 1928. и Политика од 5. 10. 1962; усп. и Милутиновић, *Први идеолози*, стр. 120;

11) Усп. Милутиновић, *Први идеолози*, стр. 120;

12) Усп. нарочито писма бр. 6 и 7 1871, Штросмајер Рачком, картон 8, сигн. III 9/V – 442, у којима бискуп испољава потпуну сагласност са српском политиком према Босни; усп. исто и опис српске пропаганде у Босни, подузете са знањем и у сагласности Штросмајера: Војводић, Васо, *Рад Србије на политичкој пропаганди у Босни и Херцеговини (1868 – 1873)*, у: Историски гласник, Београд 1960, св. 1 – 2, стр. 3 – 51, 2 – 4, стр. 3 – 55; усп. исто и Шидак, Студије, стр. 27 ф. и Вукчевић, М., *О политици грофа Андрашија према нашем народу уочи источне кризе*, у: Гласник историског друштва у Новом Саду, св. V, 1957;

13) Усп. Милутиновић, *Први идеолози*, стр. 122;

14) Цитирано према: Милутиновић, *Први идеолози*, стр. 122; усп. и Шишић, Ф., *Југословенска мисао*, Београд 1937, стр. 129 ф.;

15) Објављена код Seton – Watson, *Südslavische Frage im Habsburgerreiche*, Berlin 1913, стр. 589 фф. (даље S. Watson, *Südslavische Frage*)

16) Највећим дијелом објављена у: *Записи*, Цетиње 1934, св. XIII, стр. 27 фф., 96 фф., 153 фф., 224 фф., 290 фф., осим тога потпуно у Штросмајеровој заоставштини у ЈАЗУ-архив Загреб;

вањскополитички документ, меморандум Руској влади из 1876.¹⁷⁾ Тајни су остали и разговори између Штросмајера и И. Гарашанина, вођени за вријеме кнежеве мисије код бискупа 1878.¹⁸⁾

Испитивањем југославенских и страних извора, није, чини се, у потпуности отклоњена посљедња сумња о томе да ли је Штросмајер смјерао на аустрославенско или југославенско рјешење. Насупрот Васи Богданову, Васо Чубриловић даје о томе одређенији закључак: »Ако је Штросмајер до аустро-угарске и угарско-хрватске нагодбе из 1867 – 1868. још и вјеровао у могућност преуређења монархије на федеративној основи, при чему би Хрватска окупила око себе јужнославенске земље у Аустро-Угарској, онда те вјере потпуно нестаје након нагодби... Иза 1878. Штросмајер све више заузима антиаустријски став«. ¹⁹⁾ В. Богданов сумња у такво држање Штросмајера и мисли да су Штросмајерове унионистичке црквене тежње његово југославенство чиниле сумњивим и код Срба и код Хрвата, ²⁰⁾ док југославенство Љ. Гаја из 1848. оцјењује позитивно.²¹⁾

Овдје се, уосталом, из повијесног контекста намеће успоредба између Штросмајерова става и јавне и тајне дјелатности Људевита Гаја, посебно у револуционарним годинама 1848/49-ој. Услјед повијесне ситуације, и тада већ се у револуционарној усталасаности поставило алтернативно питање: аустрославенство или југославенство. Међусобно независно о овом проблему успоређивањем Штросмајера и Гаја настали су у Берлину један дужи рад спреман за објављивање,²²⁾ и о »Аустрославенству и југославенству у хрватској националној политници 1848.« једна студија из пера московске повјесничарке И. И. Лешчиловске, објављена већ 1973.²³⁾ Дјелатност Људевита Гаја и његових истомишљеника, на основу досадашњих резултата истраживања, усмјерена је у револуционарним годинама – прије његовог политичког компромитирања – на оснивање једне јужнославенске државе изван Хабсбуршке Монархије (у најгорем случају привремено чак и под врховном влашћу Турске).

Након што је у невесињском устанку пукла прва легендарна пушка, Штросмајер је појачао своју тајну међународну дјелатност, е да би догађаје канализирао у складу са својим намјерама. При том је на унутарњој политичкој сцени особито наглашавао своју надлежност у својству босанског вјерског поглавара. Са споменутим меморандумом Руској влади почела је нова фаза те дјелатности, која је напосљетку довела до тога да је изгубио своју босанску бискупију.

17) Усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 49 – 64;

18) Усп. Милутиновић, *Први идеолози*, стр. 125;

19) Чубриловић, *Историја полнт. мисли*, стр. 485 – 487;

20) Усп. Богданов, Васо, *Хисторија политичких странака у Хрватској*, Загреб 1958, стр. 628; Winter, Eduard, *Russland und das Papsttum*, Berlin 1960, два св., св. 2, Поглавље о Штросмајеру (даље цит. *Russland und Papsttum*), стр. 380 фф.;

21) *Ibidem*, стр. 405, 409;

22) Zöller, Martin, *Der Illyrismus – Wurzel und Vorläufer der Ideen J. J. Strossmeyers*, рукопис на катедри за повијест социјалистичких земаља Европе, Humboldt – Universität у Берлину;

23) У: Радови института за хрватску повијест свеучилишта у Загребу, Загреб 1973, св. 3, стр. 285 – 298;

Од 1247. постојала је уска веза између Босне и Ђаковачке бискупије, и од те године био је мали славонски град сједиште босанских бискупа. Касније, у доба Турака, подручје ове бискупије било је веза између Балканског полуотока јужно од Саве и подручја Војне крајине која су била ослобођена од Турака.²⁴⁾ До 1852. било је потчињено надбискупији из Kalocse.²⁵⁾ Богослужење је, за турске владавине, до 1881. било у надлежности фрањевачког реда, који је у овој дјелатности био одговоран ватиканској Propaganda fide. Propaganda је 40-их година припадницима реда забранила путовања у Аустро-Угарску, поглавито у Хрватску, јер би тамо »били заражени херетичким духом«.²⁶⁾ Фрањевци, традиционално везани за народ – као просјачки ред који је у доба Турака обављао вјерску службу, били су, наиме, већином присташе илирског покрета. Њихови претпостављени и овдје су били против приклањања нижег клера покрету који је толико побудио духове с оне стране Саве. Та констатација је овдје нужна, јер је Штросмајер у окупационој кризи и послјије ње доспио у сукоб са фрањевцима, пошто су они помагали да дунавска монархија запосједне Босну и Херцеговину, док је Штросмајер свим средствима покушавао да се ове области прикључе Србији. Противник Штросмајеров, загребачки надбискуп Михаловић, већ се био прихватио мађарске агитације за анексију Босне.²⁷⁾

Први значајан успјех Штросмајер је у својству бискупа остварио активирањем задужбинског фонда Јосипа II за образовање младих свећеника из Босне на теолошким училиштима Мађарске, тј. Хрватске.²⁸⁾ Овај потхват образложио је у једном писму званичној владиној инстанци слиједећим ријечима: »Одгој босанске омладине која се посвећује духовничком позиву значајан је посао, и у вјерском и у политичком погледу... Најлакши начин да се то оствари био би мој семинар.«²⁹⁾

24) Штросмајер је посебно у складу са реорганизирањем цркве по окупацији Босне и Херцеговине настојао иза 1878, али континуирано и прије тога да оправоснажи своју надлежност, као босанског бискупа, за тамошње католике, као и интересе цркве. Зато је дао да Augustin Theiner, као и Рачки, израде студију о повјести његове бискупије (усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. I, стр. 11, св. II, 249, св. III, 415 ф.); сремску бискупију основао је још 1229. Гргур IX; осим тога, усп. Theiner, Augustin, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, Рим 1863, св. I, стр. 297 фф.; Штросмајер је финансирао и накладу овог дјела као и повјести Tridentinuma (објављено у Загребу 1874); св. II дјела Monumenta... појавио се 1875. у Загребу;

25) О настанку и повјести Ђаковачке бискупије, која је измјенично припадала надбискупији у Kalocsi и Pecsу – до 11. 12. 1852. овој другој – усп. Bösendörfer, Josp, *Аграрни односи у Славонији*, Загреб 1950, стр. 24 фф.;

26) Усп. Шишић, Ф., Ј. Ј. Штросмајер – Кореспонденција и документи, Загреб 1933 (даље Шишић, *Документи*), стр. 172, нап. 5 (О сукобу фрањеваца са викаром Рафом Барншићем садржи 1. свезак (1849 – 1860) докумената које је сакупио Шишић... који јасно показују гравитирање босанског клера Ђакову и Штросмајеру (*Документи*, стр. 170, 172 ф., 177, 192, 204), све до правила према којем су се босански фрањевци образовали у Ђакову. (Усп. о томе књигу одличног познаваоца ове теме, Кецмановић, Илија, *Барншићева афера*, Сарајево 1954);

27) Усп. о томе више код Павличевић, Драгутин, *Одјек босанског устанка (1875 – 78) у сјеверној Хрватској*, у: Радови свеучилишта у Загребу – институт за хрватску повјест, Загреб 1973, св. 4, стр. 167 (даље цит. Павличевић, *Одјек босанског устанка*);

28) Усп. о томе више код Шишић, *Документи*, стр. 173 фф., 236 ф., 239, 242, 254;

29) Шишић. *Ibidem*, стр. 176;

Тако се првих десет година развила жива дјелатност у ђаковачком сјеменишту, и Штросмајер је изградио у Босни широку мрежу повјереника³⁰⁾ Морао се, међутим, обавезати да ће Босанце држати одвојено, да би тако спријечио њихово мијешање са осталим Јужним Славенима у Бакову. То, разумије се, није било изведиво, а Штросмајер то није ни желио. Деценијама су босански фрањевци, добро образовани, напуштали Баково испуњени националним духом који је тамо владао и који су са одушевљењем ширили у својој домовини. Мађарска влада покушала је још прије окупације Босне 1878. стати у крај овој »националној работи«. Доцније је образована фрањеваца одузето Штросмајеру и обављало се у Мађарској, одакле су се ови годинама, да би дали израз своме незадовољству, солидаризирали са Штросмајером и слали му поздравне брзојаве.

Важан Штросмајеров корак на политичком плану био је приједлог поднесен средином 1860. министру вањских послова и доцнијем премијеру, грофу Рехбергу (Rechbergu), да се аустроугарском конзулату у Сарајеву прида веће значење.³¹⁾ У Штросмајеровом образложењу и у представци упућеној неколико седмица послје је тога такође грофу Рехбергу, он још увијек јасно одаје своје аустрославенско усмјерење. 10. 11. 1860. писао је: »Да би на дан распада турског царства могли да се одупру руској пропаганди и ширењу мађарског и италијанског елемента, морају јужнославенске провинције Аустрије... одржати организацију адекватну свом унутарњем, правом, и спољашњем задатку.«³²⁾

Ф. Шишић је у свом дјелу *J. J. Штросмајер – Документи и кореспонденција*, често цитираном у овом раду, објелоданио 319 докумената и писама из првих година Штросмајерова бискуповања. При изучавању ових извора упадају у очи два основна тежишта. У деведесет и једном документу и писму из босанскохерцеговачке проблематике испољава се особито јасно бискупово занимање за ово подручје. 35 извора обрађује питања богослужја и веза са Србијом. Даље комплексе образују вриједне, знатне задужбине³³⁾ и одликовања³⁴⁾ Штросмајера.

30) Постоји обиље литературе о овом времену која је писана про *contra* Штросмајера. Од фрањеваца споменуто само: Гаврановић, Берислав, *Успостава редовите католичке хијерархије у Босни и Херцеговини* 1881 год., Београд 1935 (даље: Гаврановић, *Успостава*), који негативно оцјењује Штросмајерову дјелатност и покушава оправдати држање водећих фрањеваца; Кецмановић, Илија, у свом дјелу о босанском фрањевцу, пјеснику и прелату фра Грги Мартићу (објављено у Београду 1961) реалније је приказао повијесну улогу Штросмајера;

31) *Usp. Haus-, Hof- und Staatsarchiv* (даље Н. Н. St. A.), Беч, заоставштина грофа Rechberga, P. A. – 526, лист 91, писмо од 23. 7. 1860;

32) *Ibidem*, писмо Штросмајера грофу Rechbergu од 10. 11. 1860, лист 123 а;

33) За вријеме свог првог путовања у Рим дао је 4.000 форинти илирском колегију Нл. Нуголупуса, у којем су живјели Јужни Славени који су овдје студирали. (Кроз овај, у првом реду хрватски колегиј, прошли су Ј. Крижанић, Р. Бошковић, Рачки и др.). Осим тога, за потребе бискупије ставио је на располагање: 32.000 форинти за босански семинар, 50.000 форинти за болницу и друге свјетовне установе, 20.000 форинти за осјечку гимназију, 5.000 форинти за издавање повијесних извора до 1858. – укупно суму од 225965 форинти (извјештај великог жупана Пејачевића бану од 21. 2. 1858, *usp. Шишић, Документи*, стр. 383 – 385);

34) На приједлог министра културе грофа Lea Thuna цар га је наименовао за правог тајног савјетника, а 1. 9. 1858. папа му је додијелио титулу *Episcopus Pontificio solio assistens* и *Conte Romano* уз увјет да се у њемачком пријеводу не смије називати »грофом«;

Привидно театрални загрљај духовних достојанственика, изасланика карловачког православног патријарха 1850. у Ђакову, био је истински увод у контакте са српском браћом не само на подручју Монархије већ, прије свега, у Србији, која се била ослободила турског јарма.

Нespoјивост Штросмајерових политичких стремљења са егзистенцијом дунавске монархије није дакако ни код његових хабсбуршких антипода могла дуго остати незапажена и некритизирана. Тако је аустроугарски амбасадор у Ватикану, гроф Пар (Paar), писао да »би стварање самосталне јужнословенске државе, каква одговара бискуповим тежњама, била творевина исто толико некорисна за Русију колико непријатељска за Аустрију.«³⁵⁾ Напосе је званична Аустро-Угарска увиђала да Штросмајер стоји на путу остварења њених циљева. Тиме је Штросмајер и због своје политичке дјелатности пао у немилост под Пија IX. Кад је криза у источном питању након устанка у Босни и Херцеговини 1875 – 1878.³⁶⁾ сазрела и кад је предстојала српска и црногорска објава рата Турској, отпочео је Штросмајер своју офанзиву на вањскополитичком плану. Потискивање Турске са акцентом је ставило на тапет његов проблем јужнославеиске државе.

Штросмајеров став према драматичним збивањима тих година, његова активност на унутарњем и вањскополитичком подручју, као и на црквеном плану (изградња нове хијерархије) налази одраз у једном промишљеном, новијем раду Драгутина Павличевића.³⁷⁾ Са енглеским премијером В. Гледстоном започео је Штросмајер преписку од политичког значаја. Желио је потаћи Гледстона да се заложи за јужнославенско рјешење босанскохерцеговачког питања. Ступање Русије у рат против Турске 1877. наишло је на Штросмајерово одобравање. Утолико су више били запрепаштени он и Рачки кад је Пије IX, који је и сам потакао споменути меморандум Руској влади, 30. априла у Риму званично осудио руско уплитање у рат који је Бугарској донио слободу, тешко напао Русе и узео Турке у заштиту од кршћанске силе »која себе назива правовјерном, а у ствари је шиизматична«.³⁸⁾ Био је то тежак ударац намјерама и плановима израженим у меморандуму цару и влади, а требало је да они допринесу приближавању Русије и Ватикана. Започети преговори између римске курије и Руске владе након тога су 1877. били поново прекинути.

У констелацији снага које су споља утјецале на ток збивања, курија и Ватикан нису у досадашњој литератури о овом проблему заступљени адекватно. На основу откривених извора, улога курије као спољњег чиниоца била је знатнија но што је то досад приказано.³⁹⁾ У специфици активности

35) Н. Н. St. A., Беч, П. А. XI, св. 260 – *Angelegenheit der slaw. Liturgie 1870 – 1878*, Парово писмо од 28. 1. 1878;

36) Из мноштва радова о томе усп., међу другима, Чубриловић, Васо, *Босански устанак 1875 – 1878*, Београд 1930, и Екмечић, Милорад, *Устанак у Босни 1875 – 1878*, Сарајево, 1960;

37) Усп. Павличевић, цит. дјело, посебно поглавље: *Штросмајер и Рачки према босанском устанку у источној кризи*, стр. 165 – 181;

38) Дио говора Пија IX који се односио на Русију налази се у: Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 105, нап. 1; усп. Смичклас, *Нацрт живота и дјела Ј. Ј. Штросмајера*, Загреб, 1906 (даље цит. Смичклас, *Нацрт живота*), стр. 123 ф.;

39) Усп. Екмечић, Милорад, *Снољни фактор у процесу сазревања балканских револуција 1849 – 1878 год.*, у: ЈИЧ – Београд 1964, св. 3, стр. 3 – 37, гдје је, успркос упечатљивим доказима о утјецају спољњег чиниоца, улога Ватикана умањена. Усп. и Радонић, Јован, *Римска курија и југословенске земље*, Београд 1950, стр. 688 фф.;

Ватикана, његово се дјеловање и намјере често могу схватити тек посредно и индиректно, прије свега онда кад је требало разумјети револуционарне покрете и на темељу анализе, најчешће оштроумне, остварене у Риму судјеловањем стручњака из појединих области, подузети или предложити неопходне мјере, корисне за цркву и реакционарне режиме. Утолико се удио и улога Ватикана у »рјешењу« источне кризе од 1875 – 1878. могу оцијенити далеко већим но што се то досад дарило.

Чии се, с друге стране, да је у оквиру овог рада неопходно подузети истраживање Штросмајерових утјецаја на источну политику Лава XIII, који се, између осталог, дају утврдити и уз помоћ мемораидума Руској влади из 1876. године.

Почетком тридесетих година 20. вијека Фердо Шишић означаје овај мемораидум, чији је настанак напосљетку у вези и са Босном, као »несумњиво најзначајнији политички спис« Штросмајера.⁴⁰⁾ Затим даље излаже: »Ту се у пуном свјетлу показује снажио славенско чувство, и одатле су произашле његове бојазни и надања за будућност Славена као и његова генијална концепција европске политике, која нам се данас чини пророчанством, јер све се испунило. Она је посебан коментар оним сталим Штросмајеровим изјавама Рачком у безбројним писмима да ће Аустро-Угарска пропасти као што се то десило 1918.«⁴¹⁾ Ако знанствено-повијесно дистанцирано посматраће и не допушта, као ни у многим случајевима, потпуну идентификацију са овим рјечитим величањем, оно, ипак, тачно одражава суштину политичких циљева Штросмајера.

Уз поштовање свих правила конспиративности,⁴²⁾ предат је меморандум, о којем је Штросмајер расправљао са Рачким, Руској влади⁴³⁾ посредством руског државног савјетника у министарству просвјете, Аугустина фон Хесена (Augustina von Heesena), њемачког протестанта, који је прешао на католичку вјеру и ставио се у руску државну службу. По изричитој бискуповој жељи представка је до његове смрти чувана као тајна и у првом реду је Рачком предата на чување, е да се у Ђакову не би могао наћи никакав траг.⁴⁴⁾ На крају ове представке он је испољио спремност да сарађује на закључењу конвенције између Ватикана и Русије, али указује да до тога може доћи само у пуној дискрецији, и молио је »по стотину пута« да се не спомиње његово име.⁴⁵⁾

О генези меморандума Штросмајер пише Рачком слиједеће: »Ја сам га (Heesena – М. З.) препоручио у Риму, напосе код кардинала Franchiја. Потом су га он и Свети отац примили врло срдечно. Кардинал Franchi рекао му је након тога да Света столица показује велику спремност за зак-

40) Шишић, *Кореспонденција* св. II, предговор;

41) *Ibidem*;

42) Усп. *ibidem* св. II, стр. 45, 47, 48, 49. Кад је 1894. умро Рачки, Штросмајер је једини примјерак вратио у Ђаково. Тек након Штросмајерове смрти, доспио је овај примјерак у Загреб у академски архив, гдје се данас чува у Штросмајеровој заоставштини (усп. *ibidem*, стр. 64);

43) Усп. о томе и Zöllner, Martin, *Anfänge der Beziehungen Josip Juraj Strossmeyers zu Russland*, у: *Wiss. Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, gesellschaftswiss. Reihe XVII* (1968) св. 2, стр. 234 – 242;

44) Усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 48;

45) *Ibidem*, стр. 63 ф.;

ључење конкордата са Русијом. Истодобно му је наложио да поздрави мене и препоручи ми да руској влади пошаљем меморандум у којем би требало да јој са славенског стајалишта укажем на значај и корист конкордата.«⁴⁶⁾ Штросмајер је, дакле, на иницијативу најближе околине Пија IX саставио овај меморандум, који ће постати темељем источне политике Лава XIII. То потврђује и Хесеново писмо Штросмајеру од 23.8.1876. Он је писао да му је папа дао предност над свима и примио га у пријестолној дворани.⁴⁷⁾

Пошто је меморандум у неку руку био израђен по папином налогу, смије се претпоставити да је Штросмајер једну копију дозначио и папи. Ако не Пију IX, онда свакако касније Лаву XIII. Темелјне тезе политике Лава XIII према Русији и Славенима биле су антиципирание у Штросмајерову меморандуму од 16 страница. Чак ако су Лав и Штросмајер случајно – међусобно независно, у што се, међутим, може сумњати – имали исте идеје, не може им се оспорити знатна мјера профетског. Наравно, мотиви и стајалишта нису били исти у обојице. Папини су нам познати из одговарајућих поглавља обију цитираних књига Е. Винтера (E. Wintera).⁴⁸⁾ Мотиви Штросмајера у његову политичком, културном и црквено-вјерском агирању проистичу из његова познатог политичког става.

О судбини меморандума упућеног Руској влади не зна се досад ништа. То треба да искористи повјесничар којем ће бити допуштено да га потражи у руским архивима. Са руске или совјетске стране не постоји досад о томе никаква публикација. Могу се, дакле, повући само попречне везе и слиједити посредне појаве. Закључци ће на тај начин остати добрим дијелом само спекулативни.

Упада у очи, прије свега, то да је Штросмајер већ 1876. предвидио констелацију империјалистичких снага, каква се почела оцртавати 90-их година. Он је на једној страни видио Њемачку и Аустро-Угарску, а Русију и Француску и доцнију Triple-Entente на другој.⁴⁹⁾ Особито му је савез велесила Русије и Француске лежао на срцу, и то му је била најмилија мисао као и Лаву XIII касније. Представљајући дјелатност Лава XIII, Е. Винтер указује посебно на његов и ватикански допринос реализацији овог савеза из 1894.⁵⁰⁾ Тиме је Е. Винтер један важан, досад занемариван аспект у образовању овог блока оцијенио у складу са његовим значајем. Засад се може констатирати да су овдје Лав и Штросмајер дјеловали у значајној сагласности.

46) Ibidem, стр. 48;

47) Штросмајерова заоставштина, ЈАЗУ, Загреб, Копесп. са Heesenom;

48) Russland und Papsttum, нарочито поглавље: Ein vatikanischer Versuch der Wiederanknüpfung diplomatischer Beziehungen zu Russland, св. II, стр. 355 – 369 и Russland und die slawischen Völker in der Diplomatie des Vatikans, Берлин 1950. (даље цит. Winter, Russl. u. d. slaw Völker); пошто ова друга књига обухваћа само понтификат Лава XIII, значајна су у том погледу сва поглавља;

49) Штросмајер на више мјеста указује на неопходност сложности Русије и Енглеске. »Ако се рашчисте неријешена питања између ове двије државе, осигуран је мир за 100 година«, написао је 1885 (усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. III, стр. 176);

50) Наводећи *Повијест дипломатије од В. М. Хвостова* (св. II, Москва 1947, стр. 123) и *Diplomatie des Vatikans zur Zeit des Imperialismus* од Е. Адамова (превео Lambsdorf, Берлин 1932), Е. Винтер указује на генезу тог савеза и на посебну улогу Ватикана у његовој реализацији; усп. Winter, *Russl. u. d. slaw. Völker*, стр. 47 – 62 и поглавље: *Der Anteil des Vatikans an dem russisch-französischen Bündnis*, стр. 63 – 87; у: *Russland und das Papsttum*, усп. истоимено поглавље, св. II, стр. 441 – 452;

22. 9. 1876. Штросмајер је Рачком, по примитку писма од кнегиње Ј. Трубецкаје,⁵¹⁾ написао слиједеће ријечи: »Ако Русија у случају рата не буде у стању да себи обезбиди такву неутралност која ће Аустрију чврсто држати у њеној руци, једног ће дана Њемачка стајати на челу Европе а против Русије, и она већ данас сања о томе. Оно што у меморандуму стоји о томе, завређује да буде прочитано трипут.«⁵²⁾ У представци је само неколико дана раније написао: »Увијек је постојао погански нагон ка тиранији, која се преноси на цијели свијет или поједине дијелове. Ако би ова неразумна тежња превладала код Нијемаца успркос њиховој високој учености и разборитости, значило би то пропаст за цијелу Европу; прије свега за саме Нијемце.«⁵³⁾ 1888. године Штросмајер пише: »Ако Русија и Француска не разбију њемачку хегемонију у Европи, паст ћемо као жртве.«⁵⁴⁾ Нама, савременицима, који смо доживјели како је ова прогноза постала реалношћу у њемачком експанзионизму у првом свјетском рату и у фашистичкој тиранији под водством крупне буржоазије у другом свјетском рату, која је тиранија нанијела толико срамоте имену њемачке нације, ова излагања више су но један споменавриједни аргументи. Ово изнеиашујуће и зачуђујуће Штросмајерово предсказање не може се, додуше, категоризирати као објективна научна анализа класних покретачких снага; ове Штросмајерове ријечи из 1876. ипак су на упечатљив начин антиципирале посљедице владалачких амбиција, шовинистичке идеологије каснијег њемачког империјализма, посебно у погледу на »мањевриједне« славенске народе.

»Славни руски народ« репрезентира код Штросмајера славенство. На путу испуњења његових великих задатака у Европи стајале су потешкоће које би била у стању да умањи или уклони конвенција коју би руско царство закључило са папством. При том су постојале двије потешкоће. Једну опћу представља необјашњиви страх Европе од ступања Славена у шира збивања, као да би они донијели са собом неку посебну тиранију. Католици Европе зачетници су ове неосноване бојазни, и зато би требало да се Руси приближе романским католичким народима, у првом реду Французима и Италијанима, и да их придобију за себе. Најбоље средство за то био би конкордат, који би уклонио резерве западноевропских католика.⁵⁵⁾

Повољан час за једну такву конвенцију јест 1876. година. Било би само паметно кад би Руси делегирани за преговоре у Риму представника који је католик. Осим тога је неопходно приближавање између западне и источне цркве. Посљедњу најдостојније репрезентирају Руси.

Штросмајер горе даље пише о другој, посебној тешкоћи која објелодању је његове односе са западнославенским народима. О Пољацима, са којим је грађанским и племићким представницима такође одржавао обимну преписку,⁵⁶⁾ казао је да су из нужде увијек и стално били противник Руса.

51) Штросмајер је годинама водио обимну преписку са кнегињом, са којом је размијенио 59 писама, која се могу наћи у његовој заоставштини, ЈАЗУ, Загреб;

52) Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 65;

53) Ibidem, стр. 51;

54) Ibidem, св. III, стр. 374;

55) Ibidem, св. II, стр. 52 фф.;

56) Штросмајер је имао 50 пољских кореспондената; (усп. Штросмајерова заоставштина, ЈАЗУ, Загреб); међу њима су били: кнез Czartoryski, Sangusko, Ljubomirski, Chodzki, Gra-

Овај »полонизам« био би превладан конкордатом, јер постоји здравији дио Пољака, који би своју бољу срећу тражили у помирењу са Русима. Већ и сам овај аспект оправдао би конвенцију.⁵⁷⁾ Она би, међутим, допринијела и потискивању Мађара, »који би све славенско утопили у једној капи воде, кад би могли«.⁵⁸⁾

Захтјеви Чеха и Словака⁵⁹⁾ толико су оправдани и у таквој мјери конвенирају аустријској монархији, да је непојмљиво што се ни они не испуњавају.⁶⁰⁾

Русија је предодређена зато да потисне Турке из Европе.⁶¹⁾ Конвенција Русије са Ватиканом олакшала би и овај проблем, што се особито јасно показује на примјеру Босне и Херцеговине.⁶²⁾ »У слози и са дјелима узајамне љубави требају обје цркве бити претече коначне среће. Овдје, узвишени циљ који би могла реализирати конвенција.«⁶³⁾ То су последње ријечи у овој представи.

Папство је, међутим, најпослије, у овом питању стајало иза католичке Аустрије, која се спремила за даљњу експанзију у правцу југоистока. Сарадњу Ватикана са Аустро-Угарском у погледу Балканског полуострва, која није била без протурјечности, описује Е. Винтер у занимљивом поглављу *Das Vatikanum und die russisch-vatikanische Beziehungen*.⁶⁴⁾

Слиједећи један савјет Рачког, Штросмајер је Пију написао писмо. Рачки му је предложио миран тон. Штросмајер је у складу с тим молио папу да ревидира своју изјаву против Русије.⁶⁵⁾ До ревизије није дошло. Пије је умро 7. фебруара 1878, кад се источно питање све више заоштравало и у први план долазила судбина Босне и Херцеговине, иако је та судбина заправо већ била тајно ријешена. Још годину дана раније, 15. 1. 1877, руски амбасадор у Бечу Новиков потписао је тајну конвенцију, по којој је Русија препуштала дунавској монархији обје негдашње турске провинције.

О смрти Пија IX не налазимо у преписци између Рачког и Штросмајера ни ријечи. О новом папи Лаву XIII Штросмајер није у прво вријеме знао ништа одређено, није га чак ни познавао. Гледстону је писао у понешто ироничном тону како је на концилу 1870. Лав XIII ћутао.⁶⁶⁾ У једном писму Штросмајеру Рачки је истакао да је на њега оставио добар дојам то што је Лав XIII првог дана свог понтификата извијестио цара Александра

bowski, Jablonowski, Gregorzewski, Stablevski, Kulczycki, Sapicha, кнегиња Carolyune Wittgenstein, затим гроф Tarnowski, Drokojowski и др.;

57) Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 55 ф.;

58) Ibidem, стр. 56 ф.;

59) Међу бројним славенским Штросмајеровим кореспондентима има и доста Чехословака. Најпознатији међу њима су: L. Rieger, J. Čermak, J. Jireček, Člam-Martinić, Skrejsovski, J. Šafarik, Hurban, Sietog и др. (усп. Штросмајерова заоставштина у ЈАЗУ, Загреб);

60) Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 57 ф.;

61) Ibidem, стр. 58;

62) Ibidem, стр. 60;

63) Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 62;

64) Winter, *Russland und das Papsttum*, св. 2, стр. 340 – 354 (ватиканско-аустро-угарска сарадња, стр. 352 ф.);

65) Усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 111 – 113, Штросмајерово писмо Пију IX од 25. 5. 1877;

66) Усп. Seton – Watson, *Die Südslawische Frage*, стр. 620;

II о своме избору.⁶⁷⁾ Цар му је на то »одговорио исто тако љубазно« и изразио жељу да ступи у пријатељске односе са Ватиканом.⁶⁸⁾ Штросмајер је чекао на један такав обрат.

Винтеровом приказу напорâ Лава XIII да склопи савез са царом и руском владом не може се много додати.⁶⁹⁾ То важи и за његова излагања о Штросмајеровој улози и помоћи при реализирању овог плана од стране новог папе. Преостаје у првом реду да се утврди које је замисли Лав преузео од Штросмајера, који их је формулирао у свом меморандуму Руској влади.

»Након смрти Пија IX чинило се да је под новим понтификатом 1880. куцнуо „Штросмајеров час“, такође констатира Е. Винтер. »Бискупу са турске границе имала је припасти важна задаћа папиног савјетника.«⁷⁰⁾ Лав је ускоро позвао Штросмајера у Рим.⁷¹⁾ Овај је прије тога, у својству босанског бискупа, у Рим био послао већ три меморандума, између осталог са приједлозима за реорганизацију католичке цркве у Босни и Херцеговини.⁷²⁾ У својој првој представи поводом босанског питања, Штросмајер је још оптимистички предложио да се Босна у цијелости, са свим консеквенцијама, прикључи његовој бискупији. »Дође ли до било какве промјене, мени треба предати цијелу Босну«, писао је Рачком.⁷³⁾ Босна и Херцеговина имале су одвајкада значајну улогу у јужној Европи. Оне су биле »кључна« подручја. Ове области биле су у доба Турака, у вријеме црно-жутог клерикализма пред I. свјетски рат, између два рата, и поготово у другом свјетском рату, *terrae missionis* католичке цркве.

Увијек је фрањевачки ред играо важну улогу у овом мисионарском подручју. И папска курија се стално занимала за ово подручје, јер је и њеном иницијативом са овог тла требало да потекне раширени унионистички покрет. У једном реферату ватикански хисториограф Пресути (*Pressuti*) обзнанио је пред вјерском конгрегацијом планове курије у источној кризи, који су потом – 1880 – и тискани.⁷⁴⁾

У вањскополитичком погледу ове су се области показале за вријеме источне кризе концем 70-их година 19. вијека као најспорнији предмет европске дипломатије. На њима су се разбуктале супротности између великих сила, поглавито опречности између Хабсбуршке Монархије и Русије. Аустро-Угарска се само преко ових »турских« провинција могла »проширити« према југоистоку, и тиме је нужно морала наићи на отпор Русије.

67) Усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 165 и Winter, *Russland u. d. Papsttum*, св. II, стр. 358;

68) Усп. Ibidem; такође Winter, *Russland u. d. Papsttum*, св. II, стр. 355;

69) Усп. Ibidem, стр. 365;

70) Ibidem;

71) Лав га је први пут примио у новембру. (Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 155 и 187);

72) Први је послао маја 1877, други октобра 1878, усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 108, 186, а трећи почетком маја 1879. (Садржај код Гаврановића, Успостава, у додатку, стр. 295 фф.);

73) Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 108, писмо од 15. 5. 1877;

74) Усп. Pressuti, *Il Papato et la civiltà degli slav meridionali*, Рим 1880. Аутор полази од повијести славенске литургије и образлаже на крају захтјеве које су изнијели Штросмајер и његове присташе;

Као што је у хрватском простору показано максимално занимање за збивања у Босни, тако се исто може утврдити не само за Србију⁷⁵⁾ него и за Црну Гору.⁷⁶⁾ Помоћ је у многим видовима дошла и из ових крајева. Штросмајер је непосредно по почетку устанка приступио и активној, финансијској помоћи самим устаницима у устаничком подручју, као и помоћи за ублажавање невоља избјеглица са овог подручја. У новчаним потпорама био је испред свих. Снажни покрет солидарности међу јужним Славенима са борбом устаника, као и са босанским избјеглицама, описује Д. Павличевић у још једном раду о овој теми.⁷⁷⁾

Из Русије су стизали не само добровољци, одмах по избијању устанка,⁷⁸⁾ већ и солидарни прилози у предметима за одржавање миса, новцу и књигама, што су све сакупљали тамошњи славенски комитети и што је затим слао Свети синод. Потпора је стизала и од самог петроградског двора.⁷⁹⁾ Ове догађаје хабсбуршке власти гледале су дакако са растућом пажњом, док, напослетку, нн је званично потпуно забрањено уношење црквених утензилија.⁸⁰⁾

Сами народи о чијој судбини се у Босни и Херцеговини радило, били су само објекти. Штросмајер, који се сматрао њиховим репрезентантом, почео је то осјећати. Гроф Пар био је у праву са својом напријед споменутом оцјеном да би једна независна јужнословенска држава, каквој је тежио Штросмајер, била непријатељски расположена према дунавској монархији. Штросмајер је потпуно јасно захтијевао да се Босна и Херцеговина 1878. прикључе слободној Србији, док ове области не уђу у заједничку државу Јужних Славена.⁸¹⁾ Тиме је постао велика запрека експанзивној политици Хабсбуршке Монархије на Балкану. Бискуп је одмах посвуда активирао своје везе. Још једном је своје идеје изложио Гледстону.⁸²⁾ Кад

75) Усп. о томе, између осталог, Војводић, Васо, *Рад Србије на политичкој пропаганди у Босни и Херцеговини* (1878), у: *Историски Гласник*, Београд 1960, св. 1 – 2, стр. 3 – 50, и 3 – 4, стр. 3 – 44;

76) Усп., између осталог, Ивовић, Јован, *Црна Гора и догађаји у Босни, Херцеговини и Саниаку 1878 – 1882. год.*, у: *Историски записи*, Цетиње 1948, св. 1 – 2, стр. 79 – 88, св. 5 – 6, стр. 338 – 356, 1949, св. 3 – 4, стр. 201 – 212; Вукчевић, М., *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874 – 1876*, Цетиње 1956;

77) Павличевић, Д., *Одбори за помагање и босански пребјези у сјеверној Хрватској тијekom бос. – херцег. устанка 1875 – 78*, у: *Радови института за хрватску повијест свеучилишта у Загребу*, Загреб 1975, стр. 219 – 248;

78) Усп. Јовановић, Ј., *Михаил Петровић Сажин (1845 – 1934) учесник у херцеговачком устанку 1875*, у: ЈИЧ, Београд 1973, св. 1 – 2, стр. 87 – 98;

79) Усп. Државни архив, Сарајево, 1881, зај. министарство финансија, акт. бр. 55, 88; даље уз 1881, акт. бр. 1146, 1229; 1882, акт. бр. 1158, 1588; 1883, акт. бр. 52;

80) Н. Н. St. A., Беч, св. 158, P. A. X., *Russland – Berichte aus St. Petersburg VI – XII*, 1902, лист 511;

81) Усп. Штросмајерово писмо Gladstoneу од 13. 2. 1878. у: Seaton – Watson, *Die südslawische Frage*, стр. 617;

82) У својој, овдје више пута цитираној књизи *Südslawische Frage* објавио је Seaton – Watson (у додатку од стр. 581 – 630) често спомињају, значајну преписку између Gladstoneа и Штросмајера, за коју каже да указује »на један од најзначајнијих извора из којих је Gladstone црпио информације за вријеме источне кризе... Она на згодан начин освјетљава двојцу великана свога времена.« Штросмајер је при сређивању босанског питања полагао велике наде у Gladstoneа и мислио да ће преко њега моћи утјецати на збивања. Треба споменути и многобројне петиције босанских личности, које су након 1878. скупљале потписе и слале листе Gladstoneу (усп.

је видио да не може успјети код великих сила са својим планом, предложио је Гледстону да обје провинције остану под турским суверенитетом »само да не би припале Аустро-Угарској.⁸³⁾ Као босански бискуп, предложио је курији да промјени хијерархију у овим крајевима након одласка Турака. На тај начин сукобно се и са водством фрањевачког реда, који је аустроугарској окупацији дао предност над српском.⁸⁴⁾ Клерикалци из Хрватске пружили су максималну подршку таквом наступу фрањеваца.⁸⁵⁾

Лав XIII био је у почетку благонаклон према Штросмајеровим приједлозима поводом обију провинција, јер је у основи заправо хтио удовољити Славенима и Русији. Тада је аустроугарски амбасадор при Ватикану поново добио налог да по сваку цијену, ако је потребно чак и уз цареву укључивање, осујети све Штросмајерове акције у овом правцу. Нарочито се Мађарска влада бојала да би Штросмајер сад могао истаћи сва стара права Ђаковачке бискупије на Босну. Лав је био склон да му, у складу са реорганизацијом, ова права и потврди.⁸⁶⁾ »С обзиром на неуморност и вјештину реченог бискупа, могло би се рачунати са таквим корацима курије«, писао је премијер Андраши грофу Пару и позвао га да интервенира код папе.⁸⁷⁾ »Овдје добро познају бискупа Штросмајера«, писао је гроф Пар 29. 11. 1878. »Његове ултранационалне тенденције не наилазе на одзив.«⁸⁸⁾

У међувремену је намјера Лава XIII да Штросмајера наименује за кардинала курије⁸⁹⁾ мобилизирала особито Мађарску владу. Кад је опет неколико година након енциклике *Grande munus* запријетило Штросмајерово наименовање за кардинала, па је већ и дан био утврђен,⁹⁰⁾ мађарски премијер К. Тиса (K. Tisza) дао је поново знак за узбуну. »Најоштрије протестирамо!«, телеграфирао је. Аустрофилски оријентирана куријска и аус-

Државни архив, Сарајево, Предсједништво земаљске владе 1881, Gladstone, акт. бр. 12, 2829, 424, 446, 449, 3546, 2615). Аустроугарске власти су са великом пажњом регистрирале ову »рабoту«, јер су жеље што су их износили Босанци биле усмјерене ка рјешењу какво је Штросмајер имао на уму и, иако, против интереса дунавске монархије. У једној од ових петиција из 1881. стоји: »... Ми вас (Gladstonea – М. З.) сматрамо апостолом наше независности, бранитељем наших права и слободе. Аустро-Угарска је окупирала ова подручја, а да је становништво иије звало.« (Усп. Државни архив, Сарајево, 1881, Предсједништво земаљске владе, извјештај од 12. 12. 80, бр. 12). Революционар и касније познати јужнословенски социјалист Васо Пелагић написао је Gladstoneу отворено писмо у виду брошуре, које је тада, прокријумчарено и у Босну, побудило велику пажњу. Али у Сарајеву се и иначе могу наћи бројни трагови Пелагићеве дјелатности; усп. *ibidem*, акти Земаљске владе за БиХ, 1889 – бр. 1112, 1019, 1014; усп. и Пелагићеву биографију од Ристе Бесаровића, објављену 1953. у Београду у 2. издању, поглавље: О аустро-угарској окупацији, стр. 124 – 132; о Штросмајеровом писму Gladstoneу стр. 128, усп. и Милутиновић, К., *Васо Пелагић и босанско-херцеговачки устанак*, Сарајево 1953;

83) Усп. Штросмајерово писмо Gladstoneу од 13. 2. 1878, у: *Die Südslawische Frage*, стр. 617;

84) Усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 195; ово важи за фрањевачке поглаваре фра Гргу Мартића и угарског бискупа Вуичића, што Гаврановић у »Успостави« покушава уљепшати (*Ibidem*, стр. 244 фф.) усп. исто и Павличевић, Д., *Одјаци босанског устанка*, стр. 16;

85) О политици хрватских клерикалаца, као и о односима између босанских Хрвата и тамошњих Срба и Муслимана усп. Gross, M., *Хрватска политика у БиХ 1878 – 1914*, у: *Хист. зборник*, Загреб, 1966 – 67, стр. 9 – 68;

86) Цит. према Гаврановић, стр. 290;

87) *Ibidem*;

88) *Ibidem*, стр. 295;

89) Усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 156;

90) Усп. Н. Н. St. A., Беч, P. A. XI, лист 259, Ватикан – Рим V, лист 318;

троугарска дипломација трудила се све док папа и овај пут није попустио и Штросмајера опет скинуо са листе за наименовање кардинала.⁹¹⁾ Сам Штросмајер уопће није жудио да постане кардинал: »... Ја нисам овдје завршио своје послове, да бих могао преселити у Рим, гдје би моје присуство могло ту и тамо бити од користи. Осим тога, био би управо гријех, протражити новац за бескорисну титулу.⁹²⁾

У опћем превирању хрватски бан Пејачевић је 8. 3. 1881. написао заједничком министру финансија бечке владе Славњу (Slávuju) – њему су Босна и Херцеговина биле потчињене након аустроугарске окупације – да влада треба бити на опрези, јер Штросмајер жели осујетити њене планове. Са својим учеником др Рачким, предсједником Академије и врло »опасним субјектом«, намјерава путовати у Рим да се успне до титуле надбискупа, а Рачки до бискупа. »Тај фарисеј Штросмајер понизно ће се бацити пред Светог оца и покушати да својом опћепознатом суадам придобије папу, што би му могло и успјети.«⁹³⁾ Потом се у новом телеграму захтјевало од Пара да утјече на папу, не би ли овај одбио Штросмајера.⁹⁴⁾ Напокон, кад је у љето 1881. проаустријски и језуитски оријентирани професор теологије из Загреба Јосип Штадлер наименован за надбискупа новоосноване сарајевске надбискупије,⁹⁵⁾ па је требало да Штросмајер новом надбискупу свечано уручи булу са наименовањем, опет је дошло до просвјета са мађарске стране. Пар је поново протестирао код папе, и курија је Штросмајера замијенила другим бискупом. Тиме је за Штросмајера окончано босанскохерцеговачко поглавље. Отада је само симболички носио име бискупа Босне. У Босни и Херцеговини настат ће нови проаустријски клер, који је ускоро постао значајан потпорањ клерикализма и доспио у непремостив сукоб са Штросмајером. Када је 1896. Шарић постао сарајевским каноником и кад је отишао у Беч да се захвали цару, Фрањо Јосип (Franz Joseph) му је рекао: »Ви сте мој први плод у Босни.«⁹⁶⁾ Шарић је, као један од главних представника клерикалног фашизма, у 2. свјетском рату, као сарајевски надбискуп био сукривац за погроме Срба и за насилно преобраћање, које је и сам његов претходник Штадлер желио остварити мирним путем.

Босна и Херцеговина од дунавске монархије све до 1918. била је третирана као колонијално подручје, уза сав напредак који јој је донијела. И релативно брза изградња специфичне индустрије за експлоатацију природних богатстава и градња жељезница биле су полуколонијалног типа.⁹⁷⁾

91) Ibidem, лист 318 фф.;

92) Усп. Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 156;

93) Државни архив, Сарајево, акти Заједничког министарства финансија, П. Р., 1881, бр. 558, писмо од 16. 8. 1881;

94) Ibidem, бр. 583;

95) Оцјену о Штадлеру усп. код Е. Wintera, *Russland und das Papsttum*, св. 2, стр. 502 фф.; о босанским приликама, Штросмајеровој и Штадлеровој улози у реорганизацији тамошње католичке цркве усп. и Winter, *Russland und die slawischen Völker*, стр. 42 фф.; о Штадлеру усп. још: Engel – Јаноси, F., *Österreich und der Vatikan 1846 – 1918*, 2 св., Graz (Беч) Köln 1958, св. I, стр. 119;

96) Цит. према Симић, Сима, *Ватикан против Југославије*, Титоград 1958, стр. 27;

97) Усп. Хреља, Кемал, *Индустрија Босне и Херцеговине до краја првог светског рата, Београд 1961*; Sugar, Peter, *Industrialization of Bosnia – Herzegovina*, Seattle 1963; Хаџибеговић, И; *Промена у структури аграрног становништва у БиХ (1878 – 1914)* ЈИЧ, Београд 1974, св. 1 – 2, стр. 106 – 119;

Тако је Штросмајер био у праву кад је 1878. рекао да ће Аустријанци и Мађари постати још омраженији него Турци, уколико не буду уважили потребе славенског становништва.⁹⁸⁾ Штросмајер и Рачки бринули су се и надаље о судбини Босне и Херцеговине⁹⁹⁾ и својим су пристајањем уз национални покрет Босанаца још више навлачили на себе мржњу Мађара. Тих дана Рачки је далековидо написао слиједеће ријечи: »Аустро-Угарска је слијепо умарширала у Босну. Она није могла нити хтјела бити поштена ни према својим народима нити према својим Бошњацима самим и сматрала се мудријом од свих других... Али ја се бојим да ће Босна, ако не одмах, онда у не тако далекој будућности, дати повода за велике компликације.«¹⁰⁰⁾

(Са њемачког Р. Сладојевић)

ZUSAMMENFASSUNG

DIE AKTIVITÄT J. J. STROSSMAYERS IM BEZUG AUF DIE OSTKRISE

In der allgemeinen Behandlung der politischen Aktivität J. J. Strossmayers zur Zeit der Ostkrise, widmet der Autor seine besondere Aufmerksamkeit der Klärung seiner Einflüsse auf die Ostpolitik der päpstlichen Kurie. Der Anteil und die Rolle des Vatikans in den Ereignissen während der Ostkrise war weit grösser, als es bis heute in der Literatur beurteilt wurde. Strossmayer hatte auf Anregung der nächsten Umgebung des Papstes Pius IX im Jahre 1876 ein Memorandum an die russische Regierung abgefasst, in welchem die Grundthesen der späteren Politik des Papstes Leo XIII gegenüber Russland und den Slaven aufgestellt wurden. Er hatte schon 1876 die Konstellation der internationalen Beziehungen und die Gefahr der deutschen Hegemonie in Europa vorhergesehen, die sich dann in den 90-er Jahren des XIX Jahrh. zu offenbaren begann.

Der Autor beschäftigt sich mit der Aktivität Strossmayers auf dem Plan der Annäherung zwischen der Katholischen und Orthodoxen Kirche, wovon er weittragende politische Nachwirkungen erhoffte, besonders in Bosnien und der Herzegovina. Der Artikel enthält Strossmayers Ansichten über die Regelung der jugoslavischen Frage und die austro-ungarische Besetzung Bosniens und der Herzegovina, ebenso die Organisation der Katholischen Kirche in diesem Land.

98) Усп. Laveleye, *Die Balkanländer*, Leipzig 1888, стр. 82;

99) Усп. о томе поглавље: Штросмајер и Рачки према окупацији, у: Шишић, *Југословенска мисао*, стр. 231 фф.;

100) Шишић, *Кореспонденција*, св. II, стр. 184.